

VIRTU-VITA

REFLEXIÓK A GRASS – BOURDIEU BESZÉLGETÉSRE

Selyem Zsuzsa: Szeretnem, ha elgondolkodnánk utópia és zsarnoki naivitás viszonyán. Tudjátok, arra a Gunter Grass-i tételre hivatkozok, amikor az utópiát olyan erőnek látja, mely képes volna ellenállni a neo-liberálista önzés-filozófiának. Mert ha ezt elfogadom, akkor nyilvánvaló a számomra, hogy az utópiát kell újra megértenem, meg kell különböztetnem attól, amit zsarnoki naivitásnak mondtam - és ebben benne van az a preszuppozíció illetve evidencia, hogy minden naivitás szükségszerűen zsarnoki, ezt el nem fogadhatok, de igazolhatok is akár dia- akár szinkronikus módon. Visszatérve tehát a gondolatjel elejére: meg kell különböztetni az utópiát a naivitástól, a joszandékú törekvésektől, újra kellene olvasni a felvilágosodás utópiáit, melyekben talán több az irónia, a humor, mint azt eddig gondoltuk.

Csák László: Nagyon örülök annak, amit Zsuzsa irt, mert igen hasonló gondolatok foglalkoztattak engem is a szöveg olvasása közben. A szövegben azt hiszem pontosan a zsarnoki naivitas és a felvilágosodás elfeledett mozzanata jelenik meg a két beszélgető személyében. Meglátásom szerint Bourdieu az, aki a zsarnoki mozzanatot képviseli. A kérdés csak az hogy, a szellemes, humorral telt, ironikus, komikus jelleg nem volt-e csupán öntudatlanul kifejlődött vad hajtása a felvilágosodás hagyományának?

Szikszi Mária: Valóban, a 20 század egyik nagy betegsége a tudományágak és művelők eltávolodása egymástól. Csak nagyon kevés olyan értelmiségiről tudni, aki vállalja a kitekintést a rokon tudományágak fele, és még kevesebb, aki szélesebb körben tájékozódik a saját szakmájától távolabb eső tudományos gondolkodás legújabb eredményeiről. Ezt a fajta elzárkózást személyesen nagyon károsnak, ugyanakkor –mifelénk- általánosnak látom.

A szociológus (és itt mindig társadalomtudóst értek, hiszen a francia szó nem fedti teljesen a magyar megfelelőjének a fogalomkörét) által hozott „nyersanyag” – ra hivatkozik Grass, amit mint irodalmár, író fel tud használni. Engem itt a *hasznos / használni / felhasználni* kifejezés és gesztus érdekel. Mi a haszna a Bourdieu-féle *ouvre*-nek, mint társadalomtudományi írásnak, tudományos szövegnek? (A társadalomtudományok versus természettudományok felállításáról ír Szabó Á. Töhötöm a legfrissebb Korunkban.) A magam részéről hiszek abban, hogy a társadalomtudományi képzettségű

(végzettségű) emberek gyakorlati megvalósítását tudják nyújtani a felkészültségüknek. És maga a tudomány „hozadéka”, az immár áttekinthetetlen szakirodalom talán egy újfajta Amerikát ígér a vállalkozó kedvű felfedezőnek.

A maga nyers és brutális mivoltában megmutatni a világot – ez egyfajta romantikus elképzelése néhány szociológusnak. Ebben a megvilágításban a világ azért lenne olyan kegyetlen, igazságtalan, stb., mert a vezetők, akik valahol mindig *fönt* ülnek, nem tudnak a *lent* élők mindennapi életéről. Tehát ha valaki vállalja a kultúrhéroszi közvetítő szerepet, és rámutat az elviselhetetlennek nevezett *lenti* életvilágra, a *fentiek* tesznek majd arról, hogy javítsanak a perelt helyzeten. Ezen elképzelés alapja egyrészt az, hogy egy ilyen rámutató gesztus **befolyásolhatja** a magas politikai döntéseket, és úgy kezelek, hogy közben valamiféle kényszerítő hatást tulajdonítanak neki, másrészt az, hogy az említett döntések, ha megszülettek, **valóságosan befolyásolják is** a lentiek életét. Tulajdonképpen egy működő, ideálisan demokratikus rendszerbe vetett hit alapjai ezek, ahol megvalósul a szociális (szakszervezetek) és politikum (kormányzatok) közötti pozitív dialógus. Egy olyan elvont rendszer képe ez, amit a beszélgetők kimondatlanul hiányolnak.

Bourdieu úgy állítja a tudományos szempont mellé az irodalmi igényességet, hogy támadja a *l'art pour l'art* eszmét, a művészet önmagáért és önmagában álló funkcióját. Ebben a megvilágításban a művészeti – nevezetesen irodalmi - alkotásnak szolgálnia kell egy célt, amely ebben az esetben hangsúlyozottan szociális jelleget ölt. Ami önmagában nem lenne egy rossz dolog, én nem tartanám annak, ha az, aki műveli, így vállalja föl: „kérem, a mai versem a munkanélkülieket kívánja segíteni, ne keresse tehát benne senki az immanens művészi ízt, hatni akar, nem lelket melengetni, keményen rámutatni a kinnra, nem szépítgetni”. A kultúrafogyasztó – így nevezem a saját pozíciómat ebben a helyzetben - tehát átadhatja magát a felháborodásnak (azt mégsem lehet, hogy ennyi munkaszerződés-fölbontással járjon a gazdasági átrendeződés!), vagy **máshol** keres magának **más** irodalmat. Szerencsé(m)re a világ elég nagy.

Vajon a neo-liberális eszmék agresszivitása feltételezi a kritikájuk agresszivitását is?

A nyugat – európai országokban magukat szocialistáknak nevező pártok szerepét élesen el kell választani a kelet-európai, 90 előtti szocialis-

ta/kommunista pártok szerepétől. Schröder, Blair és Jospin kormányzását a gazdasági/társadalmi kontextusba helyezve lehet csupán vizsgálni, mint ahogy a keleti, volt kommunista országok régi és új kormányzatait is. Valóban helyénvaló a megjegyzés, mely szerint ezek a kormányok magukat szocialistának nevezők, miközben politikájuk alapja kényszerűen a körülményekre alkalmazott, sokszor szelíd arcúnak nevezett kapitalizmus. Ugyanakkor a nyugati szociáldemokrata pártok kormányzati pozícióban kényszerülnek arra, hogy baloldali(bb) diskurzust vállaljanak föl. A romániai Demokrata Párt (PD) is nyilvánvalóan szocialista indíttatású álláspontot foglal el parlamenti viselkedésével akkor, amikor nem szavazza meg a föld és ingatlan visszaszolgáltatásáról szóló törvényt, illetve támogatja a bérlők védelmét a tulajdonosokkal szemben, stb.

Az európai társadalmi mozgalom sürgetése közben világosan társadalmi osztályokban gondolkodik mindkét beszélgető: munkanélküliek, munkások, értelmiségiek, és itt le is zárul a sor. Azt gondolom, a valós világ maga túllépte már ezt a kategorizációs rendszert. Mert maradnak a munkások, vannak értelmiségiek, meg gazdálkodók is lesznek, de sokasodik azoknak a száma, akiket bajosan lehetne ezekbe sorolni, és - véletlenül vagy sem - ezek mind a kapitalista gazdasági rendszer többé-kevésbé közvetlen származékai: kis és közepes vállalkozások tulajdonosai, az informatikai forradalom szakemberei, a banki, tőzsdei világ szakemberei, nemzetközi szervezetek, NGO-k munkatársai, stb. Persze nem elsősorban ezért nem tartom szerencsésnek az osztálytársadalom fogalmának a használatát. A teljes fogalomkör felett már rég összezsécsaptak a posztmodern világ hullámai, és ezzel ez a kategorizációs rendszer is (mint mindenik hasonló próbálkozás egyébként) kizárólag anakronisztikus tud lenni jelen idejű szóhasználatban.

A *közíró* fogalom mögött tulajdonképpen egy militáns értelmiségi áll, aki tollával szolgálja az éppen érvényes - és hatalmi pozícióban levő - ideológiát. Tulajdonképpen a sorok közül kell kiderülnie annak, hogy MIÉRT kell(ene) összefognia az európai munkásmozgalmaknak, és bár nincs kimondva, mintha a „világ proletárjai, egyesüljetek” vesződő eszméjét siratná mindkét illusztris gondolkodó.

Mindketten egyetértenek a *domináns diskurzus* megnevezéssel anélkül, hogy részleteznék, mit is értenek alatta, azt viszont ugyanígy mindketten fontosnak tartják, hogy ezzel szemben egy *kritikai diskurzus*t kellene éltetni, nyilvánvalóan a munkanélküliek mozgalmait támogatandó.

Az külön vizsgálható, hogy szemben a francia példával nálunk (Romániában) valójában nem ne-

hez megszólalni a nyilvánosság előtt. Arra persze külön ki kellene térni, hogy a két nyilvános szféra ereje, hatása nem mérhető össze.

Mezei Balázs: Azt hiszem, a Bourdieu és Grass által használt fogalmak eltérnek azoktól, amelyeket idehaza használunk. Pontosabban fogalmazva: eltérnek e fogalmak tartalmától. Magyarországon a neoliberalizmus egyrészt jelen van, másrészt éppen azon körök részéről kap közéleti, politikai és olykor gazdasági támogatást is, amelyek egyben a szocializmus Grass által kiemelt hagyományával szimpatizálnak. Ennyiben Magyarországon már megvalósult az, amit Grass kíván, ti. a „szocializmus” és a „kapitalizmus” már leültek egymással társalogni. Nekem úgy tűnik, hogy idehaza a neoliberalizmus a „szocialisták” szemében valami támogatandó és védendő, míg a neoliberaisok legfőbb támogatói éppen a szocialisták, mi több, a régi kommunisták úgyszintén. A hazai „baloldali” értelmiségi jelentős részének a szemében a fő ellenség nem a neoliberalizmus, hanem éppen az ökológiai-lokális hagyományokat védő törekvések. Igaz, e törekvések idehaza gyakorta a nacionalizmus vagy a lokálpatriotizmus alakjában jelennek meg, ám ezen formájukban is tartalmazzák azon értékek egy részét, amelyekre Grass hivatkozik. Grass ugyanakkor elég erőteljesen eltér - úgy tűnik - Bourdieu-től, amennyiben ez utóbbi inkább egy hagyományosabb, radikálisabb baloldali-mozgalmi felfogást vall magáénak, doktrinálisan pedig szimpatizál a marxizmussal, amelyet környezete elavultnak tekint. Az általa hiányolt „utópia” talán ebben a körben lokalizálendő.

A francia Heidegger- és Jünger-kultusz egyöntetű elítélését megértem mindkettejük részéről. Ám kiemelném, hogy Jünger idehaza szinte teljesen ismeretlen (ha nem tévedek, szerény személyem volt az első, aki Jüngertől közzétett valamit egy kísérő tanulmánnyal 1997-ben). Heidegger hazai recepcióját sem hasonlítanám a franciához: a franciák olvassák Heideggert, míg idehaza ennek kevés nyoma van, tisztelet a kivételnek. Azt tapasztalom, hogy jobban kelendők az olyan francia szerzők, akik inkább epigonok ebben a történetben. Véleményem szerint mind Jünger, mind Heidegger valódi hazai recepciója még várat magára. Mert „valódi” recepciónak azt nevezném, amikor öntörvényű és viszonylag nagy hatású alkotók életművébe beépülve jelennek meg ezek a szerzők.

De vajon a mi értelmiségi problémáink kompatibilisek Bourdieu-éivel és Grasséival? Erre a kérdésre részben igennel, részben nemmel válaszolnék. Ahhoz, hogy a problémahasonlóság társadalmi-gazdasági feltételei létrejöhessenek, idehaza is hasonló állapotoknak kellene fennállniuk, de ilyesmiről nem beszélhetünk. Ezért a hazai neoliberalizmus külsődlegetebb, kuszább, homályosabb,

gati társa, s a szocializmussal is bajok vannak. Az elsőhöz: az előző kormány politikáját gyakorta neveztek neoliberálisnak, mivel a kisebbik koalíciós párt sokszor használt olyan nyelvezetet, amely ezt sugallta. A gyakorlatban azonban nem neoliberalizmus működött, hanem talán valamilyen keveréke a neoliberalizmusnak és annak, amit németül Schmiergeldsdemokratie-nak neveznek. Tény ugyanakkor, hogy egyes jellemzői létrejöttek, amilyen pl. a kereskedelmi tv-csatornák elterjedése és népszerűsége. De milyen jellemző, hogy éppen e csatornákat idehaza nem a „szocialisták” támadják, hanem azok, akiket különben lokalizmussal, partikularizmussal, esetleg nacionalizmussal vádolnak ellenfeleik! Mindent összevéve – s azt hiszem, Tellér Gyula tanulmányorozatát is ide idézve – egyfajta amorf neoliberalizmus tűnt idehaza meghonosodni, nagyon sajátos szövetségi-ideológiai támogatással.

Ami a szocializmust illeti, idehaza ezzel még nagyobb baj van, mint a neoliberalizmussal. Egyszerűen nincs olyan társadalmi csoport – amennyire látom –, és még kevésbé olyan politikai erő, amely magát jól megalapozottan szocialistának nevezheti. A neoliberalizmus támogatói erre a státusra nyilván nem pályáznak; a szocialistának nevezett párt pedig éppen az említett amorf neoliberalizmus támogatója, sőt, hirdetője volt éveken keresztül, egészen 1998 végéig. Azok, akik e csoport értelmiségi támogatóiként magukat szocialistának vallanak, azzal a súlyos dilemmával szembesülnek, hogy támogatott csoportjuk kvázi-neoliberális utat követett és ez ellen ők a maguk részéről igen kis mértékben tiltakoztak (én legalábbis nem hallottam, hogy tiltakoztak volna). Feltűnő, hogy manapság azok védik a leghangosabban a szocialista „értekeket”, akik pártállásukat, szimpátiájukat tekintve nem a nyugati, hanem a keleti-kommunista értelemben vett szocializmus (a reálisn létezett szocializmus) hívei ma is (neveket nem akartam említeni, de most mégis megteszem: Krausz Tamás pl., azt hiszem, ide tartozik). Nem vonom kétségbe, hogy bárkinek joga van így gondolkodni; csak azt mondom, hogy némi következetlenség van a dologban, hiszen ilyen szocialistaként nem mondhatják magukat valódi szocialistának (nem részletezem, miért nem), ugyanakkor egy olyan társadalmi-politikai csoport hívei, amelyik neoliberalizmus módjára gazdálkodott, de magát – nyugati értelemben – kívánta „szociáldemokratának” nevezni.

All in all, a konfúzió igen jelentős ezen a téren. Ez azonban a szavakból ered. Kénytelenek vagyunk e fogalmakat használni és nem vesszük észre vagy nem akarjuk észrevenni, amikor egyáltalán nem felelnek meg a valóságnak. Arra lenne szükség, hogy a hazai helyzetet, talán a többi ex-szovjet országgal együtt, egységes fogalmi rendben írjuk le. Ilyesmire szerénytelenség lenne a jelen megjegyzé-

sek körében vállalkozni, ám mégis javasolom Körösi András egy megkülönböztetésének elfogadását. Szerinte az ex-szovjet országok nagy társadalmi repedése nem a „baloldal” és a „jobboldal” és nem is a „szocialista” és a „konzervatív” között – beláthatóan egyik sem jelent igazi erőt – áll fenn, hanem a szovjet rendszer egykori és mai társadalmi-gazdasági kedvezményezettjei, illetve azok között, akik ebből nagyrészt kimaradtak. Nem kell feltétlenül elfogadnunk ezt a felosztást, bár nekem az a gyanúm, hogy a fogalmak némi finomításával azért itt-ott talán használható.

Mivel véleményem szerint társadalmi (tehát nem doktrinális, tankönyv- vagy katedra-szinten) nem beszélhetünk sem „szocialistákról”, sem „konzervatívokról”, a Bourdieu és Grass-féle beszélgetés hazai relevanciája igen csekély. De van-e egyáltalán vett relevanciája? Ez helyes kérdés, amire azt válaszolom, hogy szerintem egyre kevésbé. Amit megjegyeznek a „neoliberalizmusról” és arról, hogy a hagyományos baloldali pártok is „behódolnak a gazdaság előtt”, az korunk legfőbb tendenciája. Ezt talán nem vesszük elég komolyan: azt, hogy a Szovjetunió összeomlása olyan horribilis változásokat indított el politikában, gazdaságban és kultúrában, amely egyszerűen felülírja az itt alkalmazott fogalmi sémákat. Ezt szemlélhetjük elmúltan, folyamodhatunk alternatívához, de egyet – szerintem – nem érdemes erőltetnünk: nem érdemes „reakciónak” lennünk. Ezen most azt értem, hogy nincs értelem szerintem az 1960-as évek fogalmi sémáit erőltetni egy teljesen megváltozott környezetben, amikor e sémák felismerhetően éppen a letűnt környezet kontextusában voltak értelmesek. Konkrétabban fogalmazva: a katonapolitikában arról beszélünk, hogy a szovjet megszüntével megsemmisült a „designated adversary” funkciója és ezért az egész nyugati katonapolitikát át kellett és át kell alakítani. Mármost a designated adversary, a jól meghatározott ellenfél szabta meg a hidegháborús fogalmi és műveleti rendszert, aminek lebomlása hatalmas zavart okozott: jól megmutatta ezt az EU tehetetlensége Boszniában, ill. a franciák teljes – de sokáig titokban tartott – katonai csődje az Öböl-háborúban. Ehhez hasonló folyamatok zajlanak a politikában is: a designated enemy, vagyis a szovjet politikai fenyegetés teljesen átalakítja a magukat szocialistának való csoportokat és oly mértékben pragmatikussá formálja őket, ami már szinte hihetetlen. Végül a kultúra terén is lehanyaglik az a szembeállítás, amit Jünger és Voltaire neve szemléltet a beszélgetésben. A „posztmodernizmus” egyik jelentése közismerten éppen ez és Jünger, ill. Heidegger francia népszerűsége szimptomatikus. Idehaza mindezt sokkal kevésbé vesszük tudomásul: Grass legalább sürgeti a régi szocializmus és kapitalizmus párbeszédét, de idehaza ezek képviselői szerintem láthatatlanok (vagy csak én vagyok vak?). Ugyanakkor hiányzik

egyelőre az az átfogó új orientáció is, amely a régi fogalmi, világnézeti és kulturális sémák helyett valami érzékelhetően újat és mást hozna. Ennyiben a mai hazai közkultúra – a társadalom tájékozódása általában – még ma is leginkább a családottság, a bezárkózás állapotában van, amin nem változtat az, ha némelyek a régi fogalmi sémákban igyekeznek demonstrálni. Utópiát csak kevesen akarnak; főképpen abból az utópiából van elégük sokaknak, amit a „szocializmus” majd a „rendszerátalakítás” kínált.

Az új keresése persze láthatóan folyik. Talán e beszélgetés közreadása és ennek jele. Végül is az ember utópikus lény, és egyetlen korszak sem nyugszik addig, míg létre nem hozza a maga utópiáját. De attól tartok, ez az utópia nagyon messze fog állni attól, amelyet Grass hiányol.

Szikszai Mária: Két viszonylatban látom megközelíthetőnek a vitatott diskurzust. Egyrészt beszélgethetünk arról, amit *tematikusan* felvet a két beszélő (politikák Európában, marxista társadalomlátás, értelmiségi szerepekörök, stb.), és beszélgethetünk arról a *módozatról*, ahogyan ők ketten ezeket a kérdéseket kezelik. Részemről változtatni próbáltam a két perspektívát, állandóan reflektálva az ő német- ill. franciaországi és a saját, kelet európai, romániai magyar, stb. helyzeteink körülhatárolta kontextusainkra, anélkül azonban, hogy bármelyikről is megfeledekznék. Külön örülök annak, hogy a vitatott beszélgetés politikai oldalára is érzékeny reakció fogalmazódott meg.

A következőkben néhány felmerülő gondolatot fogalmazom meg, indokolt esetekben eltérő betűtípussal jelölve az Ön gondolatait, amelyekhez fűzöm a reflexióimat.

A fogalomhasználat eltérő voltára magam is figyeltem, sőt ismervé a két személyiség eltérő szempontjait, világlátását, stb., feltételezhető, hogy a maguk által használt fogalmak sem teljesen fedik egymást. Gondolok itt a Bourdieu társadalomtudományi, Grass irodalmi munkássága által megkövetelt fogalomkészletekre.

„Ahhoz, hogy a problémahasonlóság társadalmi-gazdasági feltételei létrejöjjenek, idehaza is hasonló állapotoknak kellene fennállniuk, de ilyesmiről nem beszélhetünk.”

Azt hiszem, az egyik hiba pontosan az volt, hogy úgy értelmeztük: ez az egész gazdasági, társadalmi folyamat, amely 1990 után beindult Kelet-Európában, egy olyan *fejlődésként* konstituálódik, amelynek a stációi pont azok lesznek majd, amelyek annak idején a fejlett nyugati országokban voltak. Mára már beigazolódtott az, amit csak elméletileg, az antropológusoktól tudtunk, nevezetesen arra a tételre gondolok, hogy a különböző körülmények és feltételek más, a nyugati országokétól

eltérő fejlődési (?) vonalat eredményeznek. (Néha a fejlődés helyett inkább a változást kellene használni, elkerülendő a lineáris felfele haladás képzetének az állandó, megkövült kivetítését.)

Ugyanakkor a nyugati, magukat szocialistának nevező – vagy nem megnevező – kormányok (Blair, Jospain, Schröder) kénytelenek egy bizonyos szintű szocialista értékekkel terhelt politikával biztosítani maguknak a hatalmat a sokat emlegetett növekvő munkanélküliség és a gazdasági globalizáció körülményei között. Erről már írtam első szövegemben. (Egyébként a *globalizáció* kifejezés a román sajtó nyelvhasználatában szinte kizárólag pozitív töltettel jelenik meg, ami, ismervé a jelenlegi kormány változó sikereit, érthető.)

„Kénytelenek vagyunk e fogalmakat használni, és nem vesszük észre vagy nem akarjuk észrevenni, amikor egyáltalán nem felelnek meg a valóságnak.”

Nagyon örülök, hogy ezt olvashatom, hiszen pont erre céloztam akkor, amikor anakronisztikusnak neveztem azt a fogalomhasználatot, amelyet a két illusztris gondolkodó használ az azóta (mióta is?...) már gyökeresen megváltozott világgal kapcsolatban.

„De van-e egyáltalán vett relevanciája? Ez helyes kérdés, amire azt válaszolom, hogy szerintem egyre kevésbé.”

A beszélgetés relevanciáját azonban én súlyosabbnak érzem. Nyilván nem az a közvetlen hatása egy ilyen szövegnek, amit a két beszélgető megfogalmaz, azaz a szociális hatás, ami szerintük az értelmiségi réteg feladata biztosítani. Ezt a feladatát az értelmiségi létnek egyébként elsőként kellett volna támadnunk, pontosítanunk, ütköztetnünk más vélekedésekkel, még akkor is, ha nem tudunk definíciószerű bővített mondatokat állítani a szövegbeli helyett. Ez lehetnek az egyik, a beszélgetők által nyilván nem sejtett hatása, relevanciája a vizsgált szövegnek.

Világos, hogy egy ilyen jellegű szöveg inkább azon kultúrafogyasztó közönség számára lehet csemege, akik maguk is szembetalálják magukat a dialógus közben felhangzó, néha kínosan időszerű kérdésekkel, akik ismerik a két személyiség munkáját, tudományos/közéleti szerepét, nevét.

Izgalmasnak tartottam azt is, hogy két egymástól aránylag távol eső – egy művészeti és egy tudományos – szakterület képviselője elbeszélget, miközben nyilvánvalóan a politikai nézeteik rokonítják a leginkább őket. Ez a közös alap hozza őket annyira közel egymáshoz, hogy úgy tűnjön, régi vágyuk a nyilvánosság előtt megosztani gondolataikat a posztmodernkor szocializmusáról. A szöveget körüllegi a beszélők múltjának diadalmas és nem vitatott aurája, ami meghökkenően kevés támadható rést hagy a diskurzuson. A szövegnek mégsem

annyi a hatása, amennyi egy-egy fantáziátlan politikai párt végtelenül ismert és megunt nyilatkozata. Olyan, számomra elfogadhatatlan tételeket is futat, ami provokatív egy bizonyos szinten, és a vizsgált szöveg által kiváltott saját szövegeink érdekes termékeivé válnak az eredeti beszélgetésnek.

„Ugyanakkor hiányzik egyelőre az az átfogó új orientáció is, amely a régi fogalmi, világnézeti és kulturális sémák helyett valami érzékelhetően újat és mást hozna”.

A régi fogalmi rendszerek arra törekedtek, hogy egyetlen, egységes rendszerbe foglalva tálalják, magyarázzák a világ dolgait. Pont ez az egységes magyarázóelvre való törekvés az, ami lehetetlenné vált abban a pillanatban, amikor már nem egyetlen érvényes séma létezik, hanem létjogosultságot kapott a számos, egymás mellett élő vélekedés, elmélet, magyarázóelv, eszme. *A sokszínűség édes haszna* – ahogy az élő klasszikus nevezi – nem engedi meg a sokféleség egységes magyarázatát. Ugyanannak a kulturális jelenségnek csak megközelítései, értelmezései létezhetnek, ugyanígy az irodalmi, művészeti alkotásoknak is. A posztmodern sokszínűsége nem kéri az egységes fogalmi rendszert, hanem a rendszerek sokaságában gyönyörködik. A társadalomtudományok ezzel teljesen eltávolodnak a hajdan megcélzott *objektív tudomány* címtől – marad a gondosan megalapozott és védhető *interpretáció* kultusza, ami maga is csak egy megközelítés. Úgy vélem, hogy az Ön által említett átfogó orientáció valóban megszűnt, a helyét azonban olyasvalami vette/veszi át, ami eleve lehetetlenné teszi, hogy *hamarosan* újjászülessen.

Talán észleli a megengedő megfogalmazást ez utóbbi mondatomban.

A kérdések továbbra is megválaszolatlanok.

Selyem Zsuzsa: Jó dolognak tartom, ha adott cselekvés során fölmerül a cselekvés létjogának, relevanciájának, értelmének és hasznának kérdése. A vita. Releváns-e a Grass - Bourdieu féle kérdésfelvetés, kérdezi Mezei Balázs, és jó, hogy kérdezi. Két szempontja, az egyik az ő kronotoposza (Magyarország 2000), a másik a gondolkodástörténet kortárs vonatkozása (milyen fogalmak használhatók, és nem, miért nem, és merre keresni), két szempontja tehát két irányba lányszálja a beszélgetést: politikai és - és most hogyan nevezzük ezt a másikkéfélt, hogy ne legyen sem elavult, sem a szó átgondolatlan értelmében utópikus? A Grass-Bourdieu dialógusban ezt „értelmiséginek” mondták, és persze nagyon jól tesszük, ha itt óvatosak vagyunk, mert ez az értelmiségi állapot kiment alólunk. Régóta. Századunk elején az „írástudók árulásáról” folyt a vita, és be kell ismernem, nagyon színvonalasan folyt. Julien Benda, bár nem került el (javasolom a következő kerülőt, ha a vitázóknak van kedve, reflektáljanak rá: elkerülhető-e?)

az ellentétekben gondolkodás szimplifikálásait (anyagi világ vs. szellemi, következőképpen: laikusok vs. írástudók), számomra mégis elgondolkodtató-megvitatandó az írástudó definíciója: „*akik lényegileg nem praktikus célokat követnek, hanem örömeiket a művészet, a tudomány gyakorlásában vagy a metafizikai elmélkedésekben lelik, vagyis, röviden, bizonyos nem anyagi javak birtoklásában*”. Mert bár mondható az is, hogy ma már irreleváns minden szava („lényeg”, „művészet”, „metafizika”), az viszont tény, hogy jelenleg csak Kanadában annyi élelmiszert termelnek, amennyi bőven elég volna a föld lakosságának, mégis naponta halnak meg emberek. És akkor ezzel az adathalmazzal hogyan és mit lehet kezdeni, hogyan lehet ezzel a tudattal lefeküdni és felkelni. Igen, ma már nem mondható, hogy a burzsoá kapitalizmus teszi csupán azt, hogy tonnaszámra önti a búzát az óceánba, mert mindenütt az a valami működik, amit eleink burzsoá kapitalizmusnak neveztek -, hogyan kell rákérdezni erre a dologra, mert nyilvánvaló, hogy nem „anyagi” kérdés: az „anyag” bőséges, pontosan: két és félszer több, mint amennyire jelenleg szüksége van az emberiségnek, valami más az, ami hiányzik.

Mi hiányzik ahhoz, hogy az „anyag” eljusson oda, ahol emiatt meghalnak az emberek? Szikszai Mari veti föl a „közíró” kérdését, Benda után őt idézem: „*tulajdonképpen egy militáns értelmiségi, aki tollával szolgálja az éppen érvényes - és hatalmi pozícióban levő - ideológiát*”, írja róla. Olvassuk össze a Benda „írástudójával”. Hát persze: ellentét. Mi tehát a dolgunk? Ha nem tévesztjük szem elől a vita kiindulópontját, akkor a Grass-Bourdieu féle magatartás, a kitért pofa, éppen a hatalmi diskurzust hivatott megbontani, az ideologikus, behódoló, szervilis beszédmódot. Már Benda leszámol annak illúziójával, hogy ez a kritikai beszédmód szempont lehet a politikai döntések során, de praktice mégis volna valamicske haszna, mondja, az, hogy megakadályozzák, hogy vallássá váljék a politikai érdek. Másképpen: megakadályozni azt, hogy bizonyos kérdések be legyenek tiltva. A nyilvánosság nagyon fontos: ha adott környezetben azt érezzük, hogy könnyű a nyilvánosság előtt fölvetni a kérdéseket, lehet, hogy annak a nyilvánosságnak a léte pusztán illúzió. Persze, a romániai magyar szellemi vákuumra gondolok: bármi elhangozhat, és semminek sincsen tétje. És ezt az állítást nem fogadom el, másképp nem kínlódnék így most e mondatokkal és azzal, hogy eléggé provokatívak legyenek.

Csák László kérdésére, hogy a humor, az ironia, vajon nem öntudatlanul kifejtett vadhajtsága-e a felvilágosodás hagyományának, azt válaszolom, hogy semmiképpen sem. Nem öntudatlanul, és nem is kifejtett. Egyetértek Grass-al a tekintetben, hogy a felvilágosodók ezt egyre inkább elfelejtették, elfo-

tották, a dominancia valahogy mindig elveszíti a távolságtartás képességét, mert úgy gondolja, hogy mindent birtokol, tehát minden ő maga. Aki nem ő maga, az nincs is. Ez a humorérzék hiánya. Voltaire utópiája nem naiv utópia, szép rendben felsorakoztatja az emberiség minden szörnyűségét, és kiderül, hogy a „létező világok legjobbika” szörnyűség, és ahogy írja ezt, humoros. Mert nem kínál megoldást, nem tudja a csíziót. Candide története végig derűsen rettenetes. Amikor beérkezik a felvilágosodó valahova: na, akkor veszíti el a humorérzékét. (Candide a kertben.) Candide a kertben: ez volna az a közíró-írásstudó, aki bedől a hatalmas mániájának, hogy fussunk, fussunk, hogy éhen ne haljunk.

Csák László: Úgy tűnik, az értelmiség meghatározásával kapcsolatos kérdést érdemes volna valamelyest fölárnyalni. Azt gondolom, valóban elengedhetetlen, hogy valamiféle hagyományból kiindulva IS értelmezzük, mi is az értelmiségi. Azonban hogy ki, melyik hagyományt érzi magáénak, nincs túlzott hatása arra, hogy valóban értelmiségi, vagy sem. Három, természetesen egymást kölcsönösen kizáró származás meghatározást említenék: 1. a vita során már említett írástudó/klerikus; ez például Magyarországon igen elterjedt, de ez a meghatározó a franciáknál is. 2. eretnek mozgalmak; ez talán partikulárisnak tűnik, hiszen a cseh Jan Patočka vélekedik így, mindenestre relevánsnak tartom: mindenki csak a saját gyökereire találhat rá. 3. ismereteim szerint Fehér M. István említette legutóbb, hogy az értelmiségi a bibliai prófétákhoz hasonlítható. Ha másra nem is, arra mindenképp jónak tűnik az iménti felsorolás, hogy megállapíthassuk, valamiféle történeti tudattal bír az értelmiségi, ha már értelmiségi. Van azonban még valami más is: különböznie kell, és különbözni is óhajt a korban élő tömegtől, és ezen persze az sem változtat, hogy sok esetben a tömegért kíván tenni. Profetikus/eretnek kiáltozásáról úgy tartja, valahonnan felülről kell szóljon. Természetesen sosem a győztes pozíciójából, ahogy arra Grass és Bourdieu utal. Ez a pozíció a szellemi magaslat; a szellem emberéről van szó, hogy egy kiveszőfélben lévő magyar terminussal éljek. Magaslatról letekintve a kevesek - *...mindig is kisebbségben voltunk...* - széles térséget gondolnak belátni, s úgy érzik, felelősek is azért, amit alant látnak: ez az ő koruk, az ő világuk, látják a gondot, a siralmat, hát tenniük kell valamit. Itt talán megtehetjük, hogy elszakadjunk a magyar nyelvterületen elterjedt értelmiségi koncepciótól, mely szerint az értelmiségi diplomás állampolgár. Nem, nem, és ezerszer nem. Még csak nem is a kutatók azok; a diplomások elitjéhez tartozás még mindig kevés. Az előbb magaslatról beszéltünk, ahonnan messzire látni. Ez a magaslat csak kevesek számára elérhető. Vitában már említésre került, hogy az értelmiségi a metafizikával és egyéb haszontalan dolgokkal foglalkozó ember volna. Azt

gondolom, a bölcselőkön túl ide tartozhatna még a technikai, természettudományos diplomások azon csoportja is, mely érzékeny a világ metafizikai rendjére stb. Ezzel azonban még csak a művelt ember meghatározását kapjuk, az értelmiségi valami több ennél. Ez persze nem értékítélet, csak érzékeltetni szeretném, milyen utat kell bejárni ahhoz, hogy valakinek lehetősége legyen értelmiséginek lenni. Azt gondolom, az a többlet, amit az értelmiségi az imént említett művelt emberhez képest nyújt, a cselekvés, a tenni akarás, azaz a sajtáthatás-kör túllépése. Ez a túllépés persze csak kívülről, letről látszik annak.

Finom iróniát érzek a beszélgetők gondolataiban, amikor szájjáratásról/pofázásról, önbeleíratásról beszélnek. Hiszen jól tudják ők, hogy pontosan ez volna a lényeg: *a dolgokat ki kell mondani a sok nyeléstől nem lehet mást kapni, csak gyomorfekélyt.* Az értelmiségi lényege tehát, és ezzel mar sikerült felkutatni az utolsó feltételt is, hogy tenni akar, felelősen, de legalábbis szabadon meg kívánja vitatni a kor gondját. A század történelme azonban talán megtanítja azt, aki lát, arra, hogy kissé talán posztmodernebbül lássa a világot. Az értelmiségi nem csak baloldali lehet -Goebbelst-, ráadásul nem is szavatolja a minőséget. Mi is a tanulság a beszélgetők szerint? Azt gondolom, ezt a neoliberalizmusról szólva mondjak ki: *dogmákat* alkotva és magának a tévedhetetlenségnek a jogát követelve ugyanabba a hibába esik, mint a kommunizmus. Grass és Bourdieu mégis az utópiát kívánja visszaállítani! Az utópiától azonban elválaszthatatlan valamely dogma elfogadása. Ugyanakkor azt is látnunk kell, az értelmiségi, mikor tenni kíván, valami fele kívánja változtatni világát, és ehhez az utópia elengedhetetlen. Kérdéseim tehát a következők: 1. Hogyan lehetne a dogmatikus lényegű utópiát úgy visszaállítani, hogy azzal ne essünk a dogmaalkotás hibájába? 2. Ha elvetjük a dogmát, s így a hagyományosan értett utópiát is, minek alapján cselekedjen az értelmiségi? 3. Lehetséges-e meg ilyen feltételek között értelmiséginek lenni?

Krémer Sándor: Úgy tűnik, minden ilyen vita lehetséges világok sokaságát tárja elénk. Tengernyi szempont, tengernyi interpretációs lehetőség. A félreértések, a parttalanná válás Damoklész kardja állandóan fejük felett lebeg, többek között a téma sokrétűségének köszönhetően.

Mégis meggyőződésem, hogy a „szájjáratás hagyománya” ápolandó. Akkor is, ha a „Bourdieu és Grass által használt fogalmak eltérnek azoktól, amelyeket idehaza használunk” (Mezei Balázs). Ha tisztázzuk a kontextusok különbségét, már érdemes volt, hiszen -végső soron- a beszédmódokat meghatározó tartalmi kérdésekhez jutunk vissza. De a közvetlenül tematikus lehetőségek is igen gazdagok, különösen akkor, ha tágabb horizontot nyitunk, mondjuk egy olyan, joggal felvethető

alapkérdéssel, mint Selyem Zsuzsa: „*Mi hiányzik ahhoz, hogy az anyag eljusson oda, ahol emiatt meghalnak az emberek?*” A magától értetődő válaszokat, javasolom, kezeljük őszinte gyanakvással, hiszen születésénél megölik a „gyöngyhalász” kutató izgalmát. A sajjártatás hagyománya ápolandó. - Akkor is, ha a XX. század társadalmi tragédiái világgossá tették, mennyire szerencsétlen megoldás, ha az értelmiségiek az emberiség funkcionáriusainak szerepében tetszelegnek (Heidegger, Lukács, stb.). A demokrácia történelmi győzelme a társadalom tényleges érdektagoltságának megfelelő pluralizmus térhódítását hozta magával, ami így az elméletben is természetes szükségletként jelentkezett. Szerencsére a világmegváltó kritikai elmélet ideje is lejárt. Ennek viszont, azt hiszem, nem szükségszerű következménye, hogy az értelmiségi teljesen visszavonuljon a politikától, közélettől a pusztá kontempláció elefántcsonttornyába. Úgy gondolom, szerencsésebb azonban, ha ezt állampolgárként, nem pedig elmélettel teszi. Időtálló társadalmi megoldásokat ugyanis a többiekkel együtt találhat csak, mert politikailag nincs privilegizált helyzetben. Ami a „közíró írástudóhoz” mégis méltó és vállalhatóan is tűnik, az valóban a „meghallgatás, lejegyzés, átírás, továbbadás”, tehát a világ feltérképezése, megértése és a „kritikai diskurzus” elterjesztése, nyilvánossághoz juttatása, azzal együtt, hogy nem árt tisztán látni a politika és a kritikai beszédmód paradigmatis differenciáját.

A sajjártatás hagyománya ápolandó. - Befejezésül azért is, mert kár lenne hagyni, hogy a második oralitás korszakának elektronikus lehetőségeit kizárólag a tradíciók „elfelejtői” vegyék igénybe.

Szikszai Mária: Kedvenc tudósaim, az antropológusok azt állítják, hogy semmiképpen nem kerülhető el a bináris oppozíciókban való gondolkodás. Levi Strauss strukturalizmusa teljességgel erre az elvre épül. A kérdést én nem is magukban az ellentétekben látom, hanem a használt/párba állított fogalmak kiválasztásában. Strauss nyilván az elemi egységet keresi és véli megtalálni, amolyan transzkulturális konstanst, ezért a lehető legmélyebbnek tekintett struktúrákkal végzi a műveleteit. Részemről a laikus/írástudó bináris szembeállítást inkább célszerűtlen és időszerűtlen volta miatt tartom használhatatlannak. A felső ezerként értelmezett, kiscsoportokba szerveződő, a nagyvilágtól elvonultan a szellemi műhelyében/nek élő írástudói státusz - az elefántcsonttornyot említették - egy kicsit zavaró. Ma már nehezen lehet ehhez hasonló csoportos szellemi műhelyt tételezni, a világ ehhez már túl nagy, nyitott, az egyének túlságosan individualizálódtak ahhoz, hogy a régi modellhez hasonlóan egy emberként kövessenek egy irányt, irányzatot. Azok az értelmiségi szerveződések, amelyek még 50-100 éve működőképesek voltak, most kezelhetetlenek. Felváltotta őket az egyéni alapítású

iskolák, irányzatok sokassága, és itt nem csupán a klasszikus példára, Lévi Strausstra gondolok, hanem akár fiatal kollegáinkra, akik nem álltak irodalmi irányzatot alapítani a 90-es években (ld. a transzközép irodalmi irányzat kiáltványát). Az ehhez hasonló gesztusok pompásan rávilágítanak arra, hogy milyen világban élünk, milyen értékrendszerek között vergődünk. És arra is, hogy mennyire megfoghatatlan, meghatározatlan, körülírhatatlan azoknak a köre, akik a hajdani megnevezéssel az értelmiségi réteget alkotják. Mire kimondanád, hogy az, aki..., máris fölbukkan még egy és még egy csodálatos, érdekes, vagy egyszerűen csak gondolatébresztő munka, írás, egy definíció szerinti kívülállótól, akikkel a mindenkori kánonok sosem tudnak mit kezdeni. De a gondolat, az új megvilágítás terjed, futótűzként, mint ami képes mindenre választ adni - hiszen kezdetben minden valamire való eszme ezt érezteti magáról.

Kedves Zsuzsa, bár nem az én meghatározásom volt az, amelyet a Bendáéval szemben idéztél (és nem is osztanám), továbbra is úgy gondolom, nem anyagi javak birtokosaként meghatározott értelmiségi egyébként nem zárja ki a militánsát, hiszen ez utóbbi munkája könnyen jöhet (mély) meggyőződéséből, amely szinte mindegy, hogy az ideológiai, politikai, társadalmi, szociális, művészi vagy másfajta. Tehát, vállalva az ördög ügyvédjének szerepét, különösebb anyagi javak, jutalmak megléte/juttatása nélkül is definiálhatóan látom a militáns író szerepkörét. Költők, akik a forradalomról írtak. Festők, akik a háború ellen tiltakoztak. Vagy az emberi butaság ellen. Vagy egyebek ellen. Művészetükkel, alkotásaikkal tették ezt, nem a *l'art pour l'art* eszméje alapján alkottak, hanem valamit elérni szerettek volna. Például felemelni a népet. A népnek, a nép nyelvén, stb. Persze anélkül, hogy most belebonyolódnánk a művészet és az esztétika funkcionális értelmezéseibe - egy kicsit militánsok voltak ők, nem?

Annál inkább benne van a hasznosság elv a Bourdieu-Grass beszélgetésben, hiszen ők az értelmiségiek (?) szerepét próbálják körülhatárolni, és ezt az európai szociális mozgalmak körül vélik megtalálni: „*Mi értelmiségiek mit tehetünk, amivel hozzájárulhatunk ehhez (szociális) mozgalomhoz? Azt gondolom - ez a benyomásom - egy ilyen mozgalom kialakításában nagyon nagy a felelőssége az értelmiségnek.*” (Bourdieu-Grass)

Kérdésem inkább az: hol van a helye ennek a nem definiálható értelmiséginek az internet korában? *Végezze az európai szociális mozgalmak propagandáját!* - vélik Bourdieu-ék. *Ne legyen praktikus!* - dörög ezzel szemben az Írástudó szelleme. *Ne maradjon az elefántcsont-tornyában*, javasolja Krémer Sándor. Az élelmiszertermelés adataitól a szakszervezeti propagandáig vezető út nyitott. Mi-

hez kezdünk a magunk hasznosságának -elméleti - kérdésével?

Krémer Sándor: Tisztelt Szikszai Mária! Kedves Kollégák!

Azt gondolom, az „elefántcsonttorony” nemcsak ingerfüggő, hanem mentalitásfüggő. Sőt, elsősorban annak tűnik, mert a legnyitottabb társadalomban is élhetnek visszavonultan, magányos lehetek a legnagyobb tömegben és információáradat közepette is. De nem is az „elefántcsonttorony” volt a lényeg, hanem az, ami utána következett. Az is feltételeesen, hiszen az értelmiségi lét attribútumává nem tehető a közéleti szereplés. Az „értelmiségi” szó használatától pedig nem hiszem, hogy idegenkednünk kellene, csak azért, mert régi, mert új dolgok (információk, technológiák, életformák, etc.) születtek. A tradíciók ápolása nélkül, meggyőződésem szerint, nem lehet értelmes jövőnk. Az „értelmiség” jól bevált fogalmát, vala

milyen „érthetetlen” oknál fogva más nemzetek is használják: intelligentsia, Intelligenz, stb. Az viszont nyilvánvalónak tűnik, hogy nem célszerű diplomához vagy foglalkozáshoz kötni, ha ennyire általánosan (nem iskolai, szociológiai, stb., tehát nem egy különös szempontból) beszélünk róla. Amennyiben letformaként kezeljük, és mintha itt ezt tennénk, akkor talán határozzuk meg a legaltalanosabban, a minimálisan elégséges kritériumokkal. Ehhez mellesleg a kifejezés maga mutat irányt: „értelmi”!

Úgy gondolom tehát, hogy értelmiségi az, akinél permanens létszükséglet a teoretikus (sic!) reflexió a világra, és persze benne önmagára is. Így se a diploma, se a foglalkozás, de még a kritikai beszédmód sem kötelező előfeltétel („az értelmiségi nem azonos a balodalival”), és tekintettel vagyunk az itt lehetséges életformák igen széles spektrumára is.

Tisztelt olvasó

Vitáink az egroups honlap segítségével, e-mail körlevelek formájában zajlanak. Célunk bizonyos – különösen közép- és keleteurópai régiókban – aktualitással bíró témáknak, jelenségeknek tudományközi diskurzusokban való felvillantása, feltárása. Ezért kérjük olvasóinkat, hogy javasoljanak minnél több megvitatásra érdemesnek tekintett témát amely lehet egy friss tudományos fejlemény köré fonható párbeszéd, egy kiemelt régió sajátos jelenségvilága, egy érdekesnek tűnő effektus vagy szindróma, de lehet akár egy lágy tavaszi eső is, amennyiben elég releváns és bizonyítható implikációi vannak a tudományos életre vonatkozóan.

Következő vitánk témája: ***Cigány(kodás)ok az oktatásban***, melynek anyagát a lap augusztusi számában közöljük. Jelentkezni legkésőbb július 15-ig lehet. Belépéskor a vitaindító szöveget minden résztvevőhöz eljuttatjuk. Ugyanakkor a vita teljes anyaga az alábbi honlapon azok számára is böngészhető, akik nem óhajtának hozzászólni, de kíváncsiak, hogy mások miről jártatják a szájukat:

<http://www.egroups.com/messages/lelekjelenlet>

Feliratkozni az alábbi címen lehet:

lelekjelenlet-subscribe@egroups.com

A már beiratkozott résztvevők hozzászólásait a következő címre várjuk:

lelekjelenlet@egroups.com